

NOTA VENE: МОВОЮ ОРИГІНАЛУ

ІЗ КНИГИ: СХІД І ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ: ЧАС, ПРОСТІР, СОЦІУМ: У 2 Т. – Т. 1. – КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ / ВІДП. РЕД. В. А. СМОЛІЙ; КЕРІВНИК АВТ. КОЛЕКТИВУ Я. В. ВЕРМЕНИЧ. – К.: ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ, 2014. – 378 С.

ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА ЯК НАУКА ПРО ПРОСТІР

Одним з таких трансдисциплінарних явищ, що бачить сенс свого існування у виході у майже безмежний простір міждисциплінарності, є у нашому баченні історична регіоналістика. Адже регіоналістика – це насамперед наука про простір. Нині коли західний і східний вектори вітчизняного простору стали не просто полем дискусій, але й ареною збройних протистоянь, на історичну регіоналістику покладаються особливі завдання – як у сфері діагностики, так і у можливостях пошуку виходу із кризи. Тут необхідна активізація усіх складових регіонального аналізу – від географічних до етнокультурних, причому із максимально можливим заглибленням в історичні пласти.

Географічна складова регіоналістики може бути корисна для дослідження природних умов і ресурсів, взаємовідносин людини і ландшафту, а також символів і кодів, що проектується культурою даного регіону на освоєний нею простір. *Історико-культурна* складова – це історія заселення і освоєння регіону, формування в його межах певного типу культури і регіональної ідентичності. *Демографічна* складова включає дослідження проблем розселення, розміщення, переміщень населення. *Етнокультурна* зосереджує увагу на регіональному вимірі ціннісних систем, мови, вірувань, традицій, а також на процесах міжкультурної взаємодії.

Географи визначають регіоналістику як науку, в якій комплексне вивчення об'єктивних процесів формування регіональної специфічності підпорядковане завданням ефективного використання зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку з метою оптимізації регіонального управління і протистояння викликам глобалізації. Існують і більш широкі визначення регіоналістики – як макродисципліни, яка оперує узагальненими, підсумковими результатами спеціалізованих досліджень територіальності як такої. У цьому випадку регіоналістика постає і як своєрідний мета підхід, що допомагає синтезувати напрацювання різних галузей наукового знання.

Ми стали свідками (до певної міри й учасниками) не тільки освоєння регіоналістикою нової для неї ніші інтеграційної взаємодії, але й інтенсивної диференціації наукового знання про регіони відповідно до профілю практично усіх природничих і соціогуманітарних наук. Особливо відрадно відзначити, що вже сьогодні історична й політична регіоналістика вкупі з теоретичною географією й герменевтикою ландшафту як її складовою частиною не тільки створюють базу для розв'язання сучасних просторових завдань, але й задають новий алгоритм усім напрямкам науки про простір та його членування. Змінюється кут зору на співвідношення загального й “головного” (у цій ролі прийнято було бачити “національний наратив”) та часткового й “периферійного”

(усього комплексу проблем, пов'язаних із місцевою історією). “Звуження” дослідницького поля, як правило, збільшує масштаб аналізу. Роль локалізму як дослідницької парадигми зростає в міру того, як піддаються істотному переосмисленню поняття партикуляризму, фрагментованості, глокальності тощо. Істотно видозмінюється співвідношення домінант соціального й культурного на користь останнього.

Дисциплінарний статус історичної регіоналістики вже достатньою мірою усталений. Її концептуалізація створила по суті новий, “горизонтальний” вимір історичних досліджень, коли суспільства розглядаються як сукупність територіально відокремлених одиниць – із своїм набором сутнісних характеристик, які можна порівнювати і ранжувати за просторовою шкалою. Розглянуті під таким кутком зору регіони постають і у вигляді унікальних, постійно змінюваних територіальних комплексів, і в іпостасі суб’єктів, які самі себе вибудовують у процесі історичного розвитку. Культурний регіон – територія, об’єднана відносною гомогенністю, спільним історичним минулим, традиціями – вдячний об’єкт для різнотипних наукових досліджень. Не менші евристичні можливості відкриває процес “уявлення” регіонів (за аналогією з андерсонівською нацією).

Модуси часу – минуле, сучасне, прогнозоване майбутнє – для історичної регіоналістики важливі тією мірою, якою між ними простежується пряма або опосередкована залежність. Але значно більше важать для неї параметри освоєного людиною простору. А тому й універсальні поняття регіоналістики (які є водночас і основними категоріями) є похідними від простору (просторовість), території (територіальність), місця (локальність). Певна розмитість їхніх меж все ж не перешкоджає саме в цій системі взаємозалежностей відшукувати відповіді на питання: як впливає на людину середовище її проживання, точніше, які саме елементи макро-, мезо- і мікросередовища на тому чи іншому етапі сприймаються нею як пріоритетні. На цьому ґрунті у просторовій аналітиці можна йти й далі: простежувати ставлення населення того чи іншого регіону до глобальних, загальнонаціональних, регіональних змін і відповідні особливості їхньої соціальної й політичної поведінки.

Ідею переосмислення часу і простору в соціогуманітарних дослідженнях активно підхопили географи, зокрема зайняті у сфері культурної (гуманітарної) географії. У їхньому баченні об’єктивно відбувається процес регіоналізації світу – саме на її базі здійснюється “переформатування” традиційної структури світу на основі відносно самостійних геоекономічних, геополітичних і соціокультурних комплексів. Роль регіонів, що в сучасному світі неухильно зростає, розглядається як один з найважливіших чинників інверсії зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку суспільних систем, відтак і регіоналістика набуває статусу системно-динамічного інтердисциплінарного знання, сфера якого охоплює не лише ієрархію центрів і периферій всередині окремої країни, але й простір “зверх” державних кордонів, який піддається регулюванню. Корекції у зв’язку з цим піддаються не лише основні принципи регіоналізму, але й сама його сутність як теоретичної рефлексії й ціннісно-сислового відображення сучасних інтеграційних процесів. Водночас у новому вимірі постали проблеми компаративного аналізу регіоналізму у європейському і світовому контекстах, а також транскордонних взаємозв’язків та взаємовпливів.

Оскільки доволі довго регіональна наука існувала у просторі економцентризму й географічних у своїй основі параметрів, відхід від традиції мав своїм наслідком по-перше, історизацію економічної й географічної наук, а, по-друге, екологізацію історичних досліджень та зменшення дистанції між соціогуманітаристикою та природознавством. Поволі створюється, за В. Вжосеком, “специфічний простір історичних досліджень, який можна було б

назвати географічною історією, історією навколишнього середовища чи історією матеріального життя. У підсумку ж – історією, зорієнтованою на екологізуюче трактування відносин людина – природа¹.

В системі географічних наук, насамперед її західної традиції, вже дедалі впевненіше усталюється практика розрізнення понять “історична географія” та “геоісторія”. Перше включають у предметний простір географічних наук, друге – переважно історичних. Геоісторію розглядають в одному ряду з історичною геополітикою, а також з геоеконікою, яка останнім часом розвивається досить активно. Утім, грань між історичною географією та геоісторією здебільшого розглядають як умовну і розмиту. Як вважає В. Стрелецький, “у багатьох випадках розділити історичний і географічний дискурс у працях західних дослідників практично неможливо. Границя між цими дисциплінами “прозора” і не заважає вченим – географам і історикам, що освоїли методологію регіонального аналізу, – ефективно проводити комплексні й “стикові” дослідження”².

Сам цей “стиковий підхід” потребує, на наш погляд, нових інструментів осмислення специфічності простору. Чимало проблем, що виникають у цьому зв’язку, закорінені у надмірній метафоризації відповідних дискурсів. “Кодові формули” тут пов’язані і з географічними визначальниками (геокультура, історична географія) і з просторовими категоріями (просторовий порядок і аспатіальність як заперечення його визначальної ролі), і з територіальними матрицями (адміністративно-територіальний поділ), і з категоріями “місце”, “локал” (місце-розвиток, транслокальність) тощо. За такого ступеня різноплановості упорядкувати тезаурус регіональної науки непросто, особливо якщо врахувати, що на термінопрактику у цій сфері активно впливають кордони, ідентичності, регіональні ідеології. А ще – різні типи фантомів – “уявлених реальностей” (*imagined communities*), що робить очевидним переважаання у цій сфері когнітивного начала над просторовим і водночас розширює простір застосування маніпулятивних технологій.

Осучаснена регіоналістика здатна виступати не лише як інструмент осмислення регіонального поділу праці і як засіб моделювання оптимального для кожної країни (і для міждержавних союзів) регіонального устрою, але й як “теорія середнього рівня” для дослідження процесів, що в різні часи відбувалися і відбуваються нині на рівнях, нижчих за глобальні й національні. Для нашої країни її значення незаперечне. Завдання формування загальноєвропейського регіонального простору, в який прагне увійти і Україна, ставлять особливо високі вимоги щодо вироблення універсальної теорії регіоналістики і її модифікованих з врахуванням місцевих особливостей варіантів. А майбутня адміністративно-територіальна реформа диктує необхідність якнайважливішого вивчення не лише реалій сучасного регіонального поділу праці, але й історичного підґрунтя регіоналізації.

Виникає запитання: а чи так вже важливо відшукувати якісь повороти й демаркаційні лінії в системі історичного знання, зокрема й оновленої історичної регіоналістики? Адже очевидно, що час і простір є саме тими домінантами, які забезпечують науковість аналітики буття й свідомості, і рівною мірою можуть слугувати критеріями історичності. Чи не є спроби розхитування фундаменту темпоральності спробою стати “над історією”?

¹ Вжосек В. Історія – Культура – Метафора. Постановня некласичної історіографії. Про історичне мислення. – К., 2012. – С. 140.

² Стрелецький В. Н. Регионалистика и историческая география: область взаимных интересов и перспективы взаимодействия // Региональна історія України. – Вип. 7. – К., 2011. – С. 69.

Такі сумніви мають право на існування і можуть бути предметом дискусії. І все ж, як нам уявляється, ухилитися від всебічного аналізу причин і наслідків “просторового повороту” вітчизняним історикам не варто. Насамперед тому, що історичний час ніколи не співпадав з календарним і що глобалізаційні процеси створили нові взаємозалежності й нові виклики. Якщо йти за логікою Освальда Шпенглера, ми спостерігаємо таке розширення історичної картини світу, яке передбачає кілька горизонтів, і їх доводиться досліджувати у різних напрямках – не лише назовні і вшир, але і всередину і вглиб. Фактично мова йде про те, щоб “поєднати різні масштаби як широти, так і глибини світової трансформаційної динаміки”.

Якщо говорити про проблеми Сходу й Півдня України в історичній ретроспективі і у світлі сучасних трагічних подій, то найбільш продуктивним може бути їхнє дослідження через концепт пограниччя. Пограниччя не лише у територіальному вимірі, а й у “точках зіткнення” демократії й авторитаризму, лояльності і протесту, ліберальних і національних доктрин. Саме етика пограниччя – місця зустрічі Свого й Чужого, дає змогу зрозуміти важливість збереження цілісності за умов роздільності й протистоянь. Але для цього треба позбутися спрощеного погляду на пограниччя як на зіткнення двох периферій обабіч кордону, зрозуміти сутність пограниччя як специфічного екзистенційного феномена. Тут усе особливе – і сприйняття сусіда, і відчуття кордону, і знакові системи. І, зрозуміло, не забувати про специфіку культурних кордонів, які часто не збігаються ні з географічними, ні з етнічними, не кажучи вже про політичні. Природно, що й філософія діалогу тут має вибудовуватися на нестандартному, специфічному фундаменті толерантного взаєморозуміння.

У зв'язку із загальним переосмисленням проблем простору і у природничих, і у соціогуманітарних науках помітне зростання інтересу до концепту граничності. Досить довго проблема кордонів розглядалася як суто геополітична. Кардинальні зміни в системі світоустрою на рубежі тисячоліть і “просторовий поворот” в історичній науці істотно змінили ситуацію. Нині дослідження різних проявів рубіжності органічно вписуються у проблемні поля таких нових напрямів соціо-гуманітарних досліджень як історична компаративістика, постколоніальні студії, “перехресні історії”. А на міждисциплінарних стижах вже виразно вимальовуються контури нової субдисципліни – історичної лімології (від лат. *limes* – кордон).